

ARAP DİLİNDE NAHT VE KELİME TÜRETMEDE “NAHT” YÖNTEMİNİN KULLANIMI

Yakup Civelek*

Özet: Dilbilimciler, büyük dillerin, zaman içinde ortaya çıkan yeni varlıklar ve olaylar karşısında, kendi bünyesine uygun yeni kelimeler ve kavramlar türetme imkan ve kudretini taşıdığını belirtmektedirler. Dünyanın önemli dillerinden bir kabul edilen Arap dilinin de kendine has, iştikak, ta'rib, tevliid, kalb, terkiib, ve naht gibi çeşitli kelime türetme yöntemleri bulunmaktadır. Çalışmamızda, iki yada daha fazla kelimedenden farklı anlamlı bir kelime oluşturulması anlamına gelen naht olgusunun kelime türetiminde bir yöntem olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunu ele alacağız. Klasik dilciler arasında naht bir kelime türetme yöntemi olarak ele alınmamışken, konu çağdaş dilciler arasında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Makalede önce, klasik dönemden itibaren çeşitli örneklerini gördüğümüz naht konusunda açıklamalar yapacak, daha sonra da, modern dünyanın ortaya çıkardığı yeni kavram ve terimlere Arapça karşılık bulmak için, bu olguyu bir yöntem olarak kullanılma imkanını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, naht, iştikak kelime türetme, menhût, İbn Fâris, Bilimsel Terimler

An-Naht (Word Coinage) in Arabic Language and It's Usings in Derivation as a Derivation Methods

Summary: Linguistic say that big languages has derivation possibility for words and new terms because of new events and existence, in the course of time. The Arabic Language has many ways of derivation's words such as ishtiaq, ta'rib and naht. The method of Naht had discussed more than another methods of derivation of word whether this method suitable for derivation or not. Particularly modern Arabic Linguists had disputed this subject for over the classical period. In this article we will deal with this subjects and try to descriptive examples of this phenomenon that we has seemed its examples since classical period. In addition, we will study whether “naht” may be capability of word's derivation or not.

Keywords: Arabic Language, Word Coinage, Derivation, Ibn Fâris, Sceintific Terms

* Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati
yvivelek@yyu.edu.tr

1. Giriş

Dilbilimciler her dil kendi bünyesine uygun olarak, zaman içinde, çeşitli biçimlerde, kelime ve terim türettiğini ve bunun dilin doğasında bulunduğunu belirtirler. Bunun için her dilin kendine has yöntemleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra her dil zamanla yeni türetme yöntemleri ortaya koyarken, eski yöntemlerin bazıları ortadan kalmakta, bazıları da yenilenmektedir¹.

Bütün dillerde kelime ve terim türetmeye yönelten çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bunlar arasında, a) Dilin gelişmesinin bir süreç işi olduğu; b) Modern dönemde ortaya çıkan yenilikler için kelime türetme ihtiyacı; c) Dilin kelime türetmeye yatkınlığı.. gibi etkenler sayılabilir.

Batı dünyası rönesansla birlikte bilim ve teknikte önemli ilerlemeler gerçekleştirmiş, yeni keşif ve icatlar insanlığın ufkunu genişletmiştir. Bilim ve teknolojinin, bilim dallarının hızlı ve sürekli gelişmesi karşısında insanlar, bunları ifade edecek yeni kavramlara ihtiyaç duymuştur. Batılı dilcilerin, yeni gelişmeleri Latince ve Yunanca köklere dayanarak adlandırılmaya çalışmalarının gelişmesiyle, terim türetme dalı olarak terminoloji, ortaya çıkmıştır. Bu sıralarda çoğunluğu Osmanlı egemenliği altındaki İslam dünyası bu gelişmeleri yakından takip edememekteydi. XIX. Yüzyıldan itibaren İstanbul ve Kahire'den, öncelikle Fransa'ya gönderilen öğrenciler aracılığıyla batı kavramları, ve değerlerinin, İslam dünyasına aktarılma sürecine girilmiştir. Batı dünyasından bilimsel ve kültürel eserlerin Osmanlıca ve Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte terim yapma ve kelime türetme çalışmaları başlamıştır. Osmanlı döneminde kurulan İstilah-ı İlmiye Encümenliği gibi kurumların yanı sıra tercüme eserler ve ediplerin gazetelerdeki makaleler yoluyla pek çok yeni terim Osmanlıca'ya girmiştir. Arapça köklerden yararlanarak fen ve sosyal bilimlerle ilgili, "mebhasülhuceyraf", "mecmuainnebat" gibi pek çok terim türetmişlerdir².

Arap dilinde kelime ve terim türetimi zaman içinde oluşmuş ve gelişmiştir. Bükümlü diller (اللغات الإشتقاقية) grubundan olan Arapça, bu özelliğiyle kelime türetimine en uygun dillerdendir. Eklemeli dillerden farklı olarak, bir kelime sadece sonuna değil, başına ve ortasına aldığı ilavelerle, anlam ve lafız olarak yeni bir kelimeye dönüşebilmektedir. Arap Dilinde istikak çalışmalarının başlangıcı için belirli bir zaman verilemeyeşine karşın, hicri ikinci yüzyıldan itibaren bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır, eserler telif edilmiştir. İlk dönem müellifleri, Arapça'ya diğer dillerden giren ya da şekil ve anlam bakımından garip kabul edilen kelimeler hakkında yaptıkları açıklamalar, bu konudaki ilk çalışmalara örnek verilebilir.³

Cahiliye ve İslâm'ın ilk dönemlerinde, insanların ihtiyaçlarını ifade edecek düzeyde ve güçte olan Arap dili, sonraki yüzyıllarda İslam topluluklarının yeni bölgeleri fethetmesi ardından, yeni ihtiyaçlar ve yeni unsurlar belirmesiyle, bu özelliğini ve gücünü kaybetmeye başlamıştır. Fetihlerle birlikte, çölde yaşayan Arap topluluklarının Arap olmayanlarla karşılaşmaları ve onlara karışık kaynaşmaları, onları karşılığında dillerinde bulamadıkları yeni kavramlar ile yüz yüze getirmiştir. Araplar, ilk zamanlar bu yeni araç ve fikirleri, sözlü ifadede zorlansa da, zamanla Arapça'nın bünyesine uygun yeni kelime-

ler oluşturmaya başlamışlardır. Bu çabalar çerçevesinde, Abbasi döneminde telif ve tercüme çalışmalarının yeni kelimeler türetilmesinde büyük katkısı olmuştur. Bazı yazarlarca “inhiât dönemi” diye adlandırılan gerileme döneminde duraklayan kelime türetme çabaları, “nahda dönemi” diye adlandırılan XIX. yüzyılın başlangıcından itibaren canlanmıştır⁴. Bu yüzyıldaki teknolojik ve bilimsel gelişmeler karşısında Arap dilbilimcileri, sanattan felsefeye eğitmeden politikaya kadar her alanda yeni kelimeler ve kavramların türetilmesinin gereğini hissetmişler ve bu konuda yoğun çabalara girişmişlerdir⁵. Yapılan tercüme ve oluşturulan heyetler ve dil kurumları aracılığıyla bu konuda önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

XIX. yüzyılda kelime türetme yöntemleri konusunda Arap dilbilimcileri tarafından çok farklı görüşler ortaya atılmıştır⁶. Çağdaş dilcilerden her biri benimsediği **ıştikâk** (dilini kendi kök ve eklerinden yapılan türetme)⁷, **tevlid** (yeni kelime oluşturulması)⁸, **ta‘rib** (kavramların ana dile aktarımı)⁹, **kalb** (hecelerin yerlerinin değiştirilerek kelime türetilmesi) ve **naht** (birleştirme) gibi metodlardan bir yada daha fazlasını kelime türetimi için uygun kabul etmişlerdir. Örneğin Hilmi Halil, konuyu *el-Muvelled* adlı eserinde konuyu, ilk dönemlerden itibaren genişçe ele almakta ve söz varlığını geliştirmek için ıstikak, naht, tevlid, mecaz, ta‘rib ve dahıl gibi yöntemlerin kullanılmasını önermektedir¹⁰. XIX yüzyıldaki kelime türetme çalışmalarını a) telakki ve taklid, b) araştırma ve canlandırma, c) yenileşme ve icat dönemleri olarak üçe ayıran¹¹. Hilmi Halil, bu dönemde ferdi ve kolektif çalışmalar yapıldığından bahsetmekte ve bunlar arasında Ahmed Fâris eş-Şidyâk, Rafi‘ı Rıfa‘a et-Tahtâvî, İbrâhim el-Yazıcı, Anastas el-Kermeli, Ahmed Teymur, el-Emir Mustafa eş-Şihâbî edipleri saymakta ve onların çalışmalarından örnekler vermektedir¹². Kolektif çalışmaları da özel ve resmi olarak ikiye ayıran yazar, özel çalışmalara, 1892’de Seyyid Tevfik Bekri’nin başkanlığında kurulan ve üyeleri arasında Muhammed Abduh ve eş-Şinkîti’nin bulunduğu dil kurumunu, resmi kolektif çalışmalara da Mısır, Şam ve Irak’ta kurulan dil kurumlarını örnek göstermektedir¹³. Kelime türetimiyle ilgili bu genel ön bilgiden sonra, Arap dilbiliminde bir kelime türetme yöntemi olup olmadığı tartışılan naht olgusunu ayrıntılı biçimde incelemeye geçebiliriz.

2. Naht Kavramı

Naht terimi sözlüklerde, yaymak, yontmak, sivrilmek, düzeltmek ve kesmek “النشر والبري والقطع” anlamlarında kullanılmaktadır. Marangoz tahtayı veya ağacı yonttuğu ve yüzeyini zımparaladığında “تحت النجار الخشب والعود” denir¹⁴. Dağlar ve taşlarla ilgili de kullanılan bu kelime, Kur’an-ı Kerim’de de “وتحتون من الجبال بيوتاً فرمين” “siz dağlarda evler yapmaktasınız”¹⁵. şeklinde geçmektedir.

Bazı dilbilimciler tarafından “el-İstikaku’l-Kubbar” terimiyle adlandırılan¹⁶, bir türetme çeşidi olarak kabul edilen naht, ‘bir kelime ya da cümleyi alıp, onun harflerinden o kelime yada cümlenin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturma anlamına’ gelmektedir. Bu işlemden kelimenin

ARAP DİLİNDE NAHT

kök anlamı olan tahta veya taşı düzeltme, yontma ve şekillendirme anlamı bulunmaktadır¹⁷. Çağdaş dilcilerden Nihad Musa naht konusunda şöyle demektedir:

*“Naht, iki kelime veya cümleden yeni bir kelime yapmaktır. Bu durumda iki kelime veya kelimeler anlam ve şekil açısından farklı olmakta ve yeni kelime lafız olarak onların tümünden bir parça almakta ve anlam olarak da ona işaret etmektedir.”*¹⁸

Naht terimini Türkçe’de en az bir tanesi bağımsız olmak üzere bir veya çok parçacıktan oluşabilen ve kendine özgü bir anlam taşıyan birim şeklinde birleşik kelimeler adıyla tanımlamaktadır¹⁹. Barı dillerinde naht olgusunu tam olarak karşılayan bir kavram yerine, ona yakın, word coinage/الإرتجار, blend, amalgam/المزج, acronymy, abbreviation/الإختصار, compound word/كلمة مركبة, affixation/الصق şeklinde birkaç kavram kullanılmaktadır²⁰. Batı dillerinde nahta benzer örnekler arasında Organization of Petroleum Exporting Countries ifadesi OPEC, United State of America ifadesi U.S.A., The United Nations Educational Sceientific and Cultural Organizations ifadesi U.N.E.S.C.O şeklinde kısaltılmıştır²¹. Bunun dışında batı dillerinde ön ek kullanılarak pek çok bilisel terim türetilmiştir. Örneğin elektrik teirimi olan “transistor” kelimesi aktarma anlamındaki “transfer/النقل” ve “direnc analımındaki “resistor/المقاوم” “resistor” kelimelerin birleşmesiyle, ilkinden “tran” ikincisinden “sistor” kısımlarının alınmasıyla yapılmıştır. Bu terim arapçaya naht yoluyla değil olduğu gibi çevrilerek “ترانزستور” olarak aktarılmıştır²².

3. Naht ve Dilcilerin Görüşleri

Klasik ve çağdaş pek çok Arap dilcisi naht kavramını çeşitli şekillerde tanımlam ışlar ve onun bir kelime türetme yöntemi olup olmadığı konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Klasik dilciler daha çok naht üzerinde durup, onu örneklerle açıklarken, çağdaş dilciler, bu olgunun bir kelime türetme yöntemi olarak kullanılıp kullanılmayacağını konusunu ele almışlardır.

Arap dilinin öncü isimlerinden Halil b. Ahmed, (175/791) naht olgusundan söz eden ve bunu bir kavram olarak, ilk kullanan klasik dönem dilcisidir. O, bu olguyu, peş peşe gelen iki kelimedenden bir kelime yapmak ve ondan bir fiil türetmek şeklinde tanımlamaktadır. Halil b. Ahmed, naht konusunda yaygın kullanılan bir örneği vermekte ve şöyle demektedir.

“Ayn harfi, çıkış yerleri yakın olduğundan Ha harfi ile aynı kelimedede bir araya gelmez. Ancak, “حي على” örneğindeki gibi iki kelime birleştirilip bir kelime türetilirse bu birliktelik mümkün olur. Şair de bu konuda şöyle demektedir:

*Gözlerden yaş akarken ona diyorum,
Müezzinin Hayye alessalah’ı seni hüzünlendirmedim mi?²³”*

Şiirdeki “Hay’ale” kelimesi “Hayye ve ala” kelimelerinden türetilmiştir ve “حييل - يحييل - حيطة” olmuştur²⁴.

Halil'in öğrencisi Sibeveyh (180/796) naht terimini kullanmamakla birlikte konuyu ilk olarak nahiv ve sarf bağlamında ele almakta ve "حيهل" menhût lafzını "حي على الصلاة" kısaltması olarak sunmaktadır. Mürekkekb nisbette konudan ikinci defa söz etmekte "حوقل" gibi örnekler vermektedir²⁵.

Naht kavramını kullanmayan ancak fiillerden yapılan isimleri açıklarken konudan söz eden Ebû Zekeriya el-Ferra (207/822), buna *حوقل / يسبحل / بيسمل* gibi kitaplarda yaygın olarak bulunan örneklerini vermektedir²⁶. O ayrıca *الهم* lafzının "أي الله أم بخير" ifadesinden oluştuğunu belirtir. Yine ona göre "هلم أئينا" da böyledir ve "لم / هل" kelimelerinden oluşur. Yine "ويكن" kelimesinin de iki kelimedenden oluştuğunu belirtir ve bununla ilgili açıklamaları aktarır²⁷.

İsmlere yapılan izafetlerdeki naht örneklerinden söz eden Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Müberred (285/898), bunun için "عيشمي" gibi bazı lafızları örnek verir. İki ismi tek isim yapmanın sebebini, kapalılıktan sakınmak, korunmak "اجتنب البس" olarak açıklar. Oda "هيهل" lafzının da gibi iki isimden tek kelime yapıldığını belirtir ve konuyla ilgili iştikak terimini kullanır²⁸.

Klasik dönemin önemli dilcilerinden biri olan Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris'in (395/1004) görüşleri de, naht olgusu üzerinde çalışanların sıkça başvurduğu görüşler arasındadır. Zira, onun klasik dilcilerin içinde konuyla en fazla ilgilenen kişi olduğunu söylemek mümkündür. Nahtin bir kelime türetme yöntemi olarak kullanılmasını savunan çağdaş dilciler, düşüncelerinin temel dayanaklarını, naht düşüncesini benimseyen ve bunu *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga*'da tatbik eden İbn Fâris'in görüşlerinden almışlardır. Üçten fazla harfli olan kelimelerin çoğunun iki sülâsi/üçlü lafızdan türetilen menhût kelimeler olduğu teorisini ortaya koyan İbn Fâris, bu düşüncesini üç yüzden fazla lafızda uygulamaya çalışmıştır. Ancak İsmâil b. Hammad el-Cevheri (393/1003), İbn Manzur (711/1311) ve Muhammed b. Ya'kûb el-Firîzâbadi (816/1413) gibi sözlükbilimciler, "جرب" gibi kimi lafızlara işaret ederek, onun menhût olarak belirttiği bazı lafızların böyle olmadığını belirtmişlerdir. Naht düşüncesini Halil b. Ahmed'e dayandıran İbn Fâris, konuyla ilgili şunları belirtmektedir:

*"Rubai ve Hüması'nin kıyasta, dikkatli bir bakışla ortaya konabilecek bir metodunun olduğunu bil. Bu yöntemde, gördüğünü bu lafızların pek çoğunun menhût olmasıdır. Nahtin anlamı da, İki kelimenin alınıp, onlardan bütün harfleri içeren yeni bir kelime yapılmasıdır. Bu konudaki esas; Halil'in, Arapların haydi felaha anlamında hayale lafzını kullanmalarını örnek göstermesidir"*²⁹.

İbn Fâris, bir başka eserinde de, buna benzer ifadeleri kullanmakta ve *"Araplar, bir kısaltma türü olarak iki kelimedenden bir kelime yapmaktadırlar. Bu da, üç harften fazla fiillerin, pek çoğunun menhût kelimeler olduğu konusundaki görüşümüzdür. Araplar güçlü adama, "ضبط" ve "ضبر" kelimelerinden türetilmiş "ضبطر" lafzı kullanılmaktadır."* demektedir³⁰.

ARAP DİLİNDE NAHT

Öte yandan Suyûtî (911/1505), Yâkût el-Hamevî'ye(626/1229) atfen Ebû Ali ez-Zahîr b. el-Hatîr el-Fârisî(598/1201)'nin³¹ konuyla ilgili 20 varaklık *Tenbihu'l-Bârîn ale'l-Menhût min Kelimâti'l-Arab* isimli bir eser yazdığını belirtmektedir³².

Konuyla ilgili klâsik dönemden önemli bilgileri ardından çağdaş dilcilerin konuya yaklaşımını aktarmakta yarar vardır. Çağdaş dönemde naht olgusu gerek dilbilimle ilgili kitaplarda, gerekse müstakil olarak yazılan makalelerde ele alınmıştır. Dilbilimle ilgili eserinde naht konusunu değerlendiren Subhî es-Salih, çağdaş dilcilerin konuya yaklaşımını şöyle özetlemektedir:

*“Naht olgusu bütün dönemlerde taraftar bulmuştur. Zaman ilerledikçe, insanların bu “büyük türetme/ الاشتقاق الكبير” yöntemi yoluyla dilin genişletilmesi yönündeki ihtiyaçları artmıştır. Bunun sonucu olarak, mentut fasih kelimelerden korumayla beraber, bu dil genişlemesinin meşru olduğunu desteklemeye başladılar. Buna rağmen, naht, dil kitaplarında sınırlı sayıdaki naht örnekleriyle anlatılan bir hikaye ve rivayet olmayı sürdürmüştür. Bilginler; çağımızdaki dil ve edebiyat uyanışı gerçekleşinceye kadar, bu olgunun kurallarını belirleme ve yenileme konusunda ciddi biçimde düşünmemişlerdir.”*³³

Naht konusunda çağdaş bilginler iki gruba ayrılmaktadır:

1- Naht'in olgusunu kabul eden ve terimlerin tümüyle lafız aktarımını yapılabileceğinin söyleyenler,

2- Anistâs Mârî el-Kermelî'nin temsil ettiği ve “dilimiz Batı dillerinde olduğu ve eserlerinde çokça yer aldığı gibi naht olgusuna uygun bir dil değildir. Dilimizdeki menhût kelimeler onlardır. Onlarda ise yüzlerce belki de binlercedir. Zira onların dilinde muzaf-ı ileyhî muzafın önüne geçmesi bilinen bir husustur. Bu sebeple naht onlara uygundur. Bizde ise, dil bu durumu reddetmekte ve ondan uzak olmaktadır.”³⁴ şeklinde düşüncelerini aktaranlar,

Subhî es-Sâlih, naht konusundaki iki zıt grup karşında üçüncü ve ortayı bulan bir eğilimi savunmakta ve şöyle demektedir:

*“Her iki grupta, düşüncelerinde aşırıdır. Zira kelime türetme ve ifade zenginliği konusunda her dilin, kendine has bir yapısı, yöntemleri ve kuralları vardır. Nahtin mutlak olarak bu dilin durumunu bozacağı sözünde şüphe yoktur. Bu yöntem, Arapça kelime ve terkiplere uyumlu değildir. Beklide menhût kelime Arapça kökünden çok uzaktır. Bu konudaki en sağlıklı sonuç, Mustafa Cevad'in, psychosomatic teriminin tercümesinde belirttiği görüştür. O bu terimi “fiziki psikolojik tıp - الطب النفسي الجسمي” şeklinde Arapçaya çevirmişti. Burada naht yöntemiyle kelime türemenin terimi bozabileceğini düşünmüştür. Bu terimin Arapça tercümesindeki kimi kelimelerinin alınarak, “النفسجي” veya “النفسمي” şeklinde naht yoluyla türetilmesinde sakınca görmüştür. Zira bu durumda lafız aslından uzaklaşma, diğer lafızlarla karışma ihtimali doğmakta ve kelime türetmeden amaçlanan yarar kaybolmaktadır.”*³⁵

4. Naht'ın Gaye ve Gerekçeleri

Naht yöntemini bir kelime türetme yöntemi olarak kullanmanın gaye ve gerekçelerinin neler olduğu ve bu yöntemden nasıl yararlanmak gerektiği konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

A- Kısaltma: Naht sayesinde iki kelime tek kelime olmaktadır. B4u da kısaltma yoluyla, ifade'nin kolay ve hızlı söylenmesini sağlamaktadır. İbn Fâriş bununla ilgili olarak, "Araplar iki kelimeyi bir kelime yapmaktadırlar. Bu bir tür kısaltma (ihtisar) türüdür. Örneğin "عید" ve "شمس" kelimelerine nispet yapılmakta ve bu da "عَيْشِي" şeklinde kısaltılmaktadır³⁶. Ayrıca naht yöntemiyle uzun bilimsel ibareler ve birleşik kelimeler, aynı anlamı ifade eden tek bir kelimeye dönüştürülmektedir.

B- Dili zenginleştirme: Naht, dilin sözvarlığını geliştirme ve zenginleştirme amacıyla, bir yöntem olarak kullanılabilir. Bu yöntemle mevcut kelime veya cümlelerden yararlanılarak, yepyeni anlamlar için, daha önce Arapça'da lafzı olmayan yeni kelimeler türetilmektedir. Yani, naht yöntemiyle, dilde daha önce bulunmayan ve bir başka kelimenin de istenen anlamı vermediği durumlarda yeni anlamlar için yeni kelimeler türetilir. Bu da dilin kelime hazinesinin zenginleşmesine yol açmaktadır. Ayrıca naht şekliyle türetilen yeni kelime, tekil olarak alındıkları kelimelerin anlamlarını taşımamakla, mana ve lafız zenginliği bakımından bir daralma oluşturmamaktadır³⁷.

5. Naht'ın Kuralları ve Türleri

Klasik kitaplardaki naht örnekleri; naht olgusunu bütün yönleriyle kavramak ve bununla ilgili temel kuralları tespit bakımından hayli önem taşımaktadır. Ancak, bu örneklerden, naht yapılırken, alınması gereken ve gerekmeden harflerin hangisi olduğunu belirleyen kurallara ilişkin kesin ve doyurucu açıklamalar kolayca çıkarılamamaktadır. Buna rağmen İsmail Mahzar, Ramsîs Cercis ve Abdullah Emin gibi çağdaş dilciler ve Arap Dil Kurumu nahtle ilgili, türetme de de göz önünde bulundurulmuş bir takım kurallar belirlemişlerdir. Ancak Abduldulhak Fâdîl et-Tuhâmî Râcihî gibi bazı dilciler bu kurallara dikkat etmişlerdir. Bunun sonucunda türettikleri terimler kendi içinde uyumlu olmadığı gibi, aynı anlamdaki bir diğer dilcinin türettiği kelimeyle çok farklı olmuştur. Naht karşıtları bu durumu eleştirmişler ve naht taraftarlarının her birinin kendine has, birbirlerinden çok farklı yöntemlerini, bir terim için pek çok menhût kelime oluşturulmasını, naht için ortak bir kuralın bulunmadığı şeklinde yorumlamışlardır. Dolayısıyla onlara göre nahtın bir türetme yöntemi olarak kullanılması uygun değildir³⁸. Halbuki naht için bazı kurallar bulunmaktadır ve bunları şöyle özetleyebiliriz:

a-Menhût kelime Arapça bir kalıpta türetilmeli: Klasik dönemlerdeki besmele gibi naht örnekleri Arapçanın bilinen, söylenişi kolay ve kulağa hoş gelen vezinlerindeki menhût kelimelerdendir. Menhût kelimenin bir vezne uygun olması onun diğer kalıplarda çekimini de kolaylaştırır. Örneğin besmele-yübesmilü-besmeleten-mübesmilun .. gibi.

b-Arapça kelimelerin harf sayısını aşmamalı: Bilindiği gibi Arapça fiiller, eklemeleriyle birlikte en fazla altı, isimler ise yedi harften oluşur.

ARAP DİLİNDE NAHT

Menhût kelimelerin de bu sayıları aşmaması gerekir. Aksi takdirde türetilen kelimenin hem telaffuzu zor olmakta hem de bunlar kulağı tırmalamaktadır.

c- Menhût kelimedede harflerin uyumlu olması:

Arap dilinde “ح - خ - ط - ظ - ع - غ” gibi kimi harflerin, diğer harflerle birlikte söylenmesi dile ağırlık vermekte ve kulağa hoş gelmemektedir. Fasih kelimelerde bulunmaması gereken tenâfuru'l-huruf (harf uyumsuzluğu) özelliğinden³⁹ uzak olması gerekmektedir. Bu tür harflerden iki ya da daha fazlasının menhût kelimedede olmaması gerekir.

d-Rubâî veya humâsî menhût kelimelerde, dil ucuna dokunularak çıkarılan ve zelaka harfleri denilen “ب-ر-ف-ل-م-ن” gibi harflerinden biri bulunmalıdır⁴⁰.

e-Birleştirilen kelimelerin harfleri ortak bir ölçüye göre alınmalıdır. Örneğin “Toprağın iyileştirilmesi” anlamındaki “استصلاح الأرض” terimini “استصراض” şeklinde naht yaparken ilk kelimededen üç harf, ikinci kelimeyi olduğu gibi almaktadır. Ancak “gelişim bozukluğu” anlamındaki “اتحراف تطوري” teriminden “حفظوري” menhût kelimesini türetirken kimi harfleri tamamen kaldırmaktadır. Burada her iki menhût kelimedede ortak bir kural olması gerekmektedir.

Mevcut örnekler, nahtın genellikle fiil, isim, harf/edat şeklinde yapıldığını göstermekte ve menhût kelimenin de genellikle rubai olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer yandan nahtın türlerine, kaç kısma ayrıldığına ilişkin sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için, nahtla ilgili mevcut örneklerin iyi tahlil edilmesi ve doğru okunması gerekmektedir. Bu amaçla Halîl b. Ahmed ve İbn Fâris'in aktardığı örnekleri inceleyen dilciler nahti, fi'lî, vasfî, ismî, nisbî, harfî ve tahfîfî gibi açılardan birkaç altı gruba ayırmışlardır. Bunları kısaca şöyle açıklayabiliriz⁴¹.

A- Fi'lî Naht / التحت الفعلي : Bu, bir cümleden bir fiili türetilmesi şeklindeki naht türüdür. Bir cümleden, onu ifade etmeye imkan veren ve onun muhtevasının oluşunu belirten veya onun anlamını gösteren bir fiili yapmaya, fiilimsi naht denmektedir. Cümlelerden yapılan nahtlerde de, cümledeki kelime sayısı iki, üç, dört ve daha olabilmektedir. Oluşturulan menhût fiiller rubai/dörtlü fiiller olmaktadır. Bunlardan hareketle, en meşhur rubai fiilimsi menhût kelimeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

İki kelimelik cümlelerden yapılan menhût kelimelere, “sana feda olsun-” “جعت فداك” şeklindeki iki kelimelik cümleden yapılan, “جعفت”, ve “جعقد” kelimelerini örnek vermek mümkündür. “Allah'ı tesbih ederim” anlamındaki “سبحان الله” ifadesinden “سبحل” lafzı da iki kelimededen yapılan fiilimsi nahtlerdendir. Üç kelimededen türetilen menhût kelimeye “haydi kurtuluş-” “حي على الفلاح” ifadesinden türetilen حيعل lafzını örnek verilebilir. Dört kelimededen oluşan ve rahman rahim olan Allah'ın adıyla başlarını anlamındaki-“بسم الله الرحمن الرحيم” ifadesinden besmele “بسمل” menhût kelimesi türetilmiştir.

Bazı rivayetlerde bu lafzın, "Allah'ın adıyla" anlamındaki "bismillah-الله بسم الله" şeklindeki iki kelimelik cümleden yapıldığı ifade edilmektedir. Bu ifade, Ömer b. Rebî'â'nın şiirinde şöyle yer almaktadır.

"Leyla onunla karşılaştığım sabah Besmele çaktı
Besmele çeken sevgili ne de güzeldir."⁴²

Dörtten fazla kelime olan cümlelerden yapılan naht örneğini "Allah'tan başkasında güç ve kudret yoktur" anlamındaki "لا حول ولا قوة إلا بالله" ifadesinden türetilen "حولق" ve "حوقل" lafızları oluşturmaktadır⁴³.

Filimsi nahtlerde temel alınan ifade, sadece isim ve fiil cümlesi olmaya bilir. Örneğin "gönderdi ve yol açtı" anlamındaki "بعث - أثار" fiillerinden "بعتر" şeklinde bir menhût lafız türetmek mümkündür Bunlarda filimsi naht grubuna girer⁴⁴.

B-İsmî naht / النحت الاسمي : İsmi nahtler de filimsi nahte benzerler. Ancak filimsi nahte esas alınan cümledeki kelime sayısı ikiden fazla olmasına karşın, isimsel nahte bu görülmemektedir. İsimsel naht genellikle, iki ayrı fiilden yapılmaktadır.

Örneğin "جمد" ve "جكد" fiillerinden "جلمود" ile, "حب" ve "قر" fiillerinden türetilen "حبقر" lafızları isimsel bir naht türüdür.

İsimsel nahtlere fiil cümlesinden oluşturulan menhût kelime örnekleri verilebilir. Örneğin "شق الحطب" lafızlarından "شققحطب" şeklinde menhût bir lafız türetilmektedir. Bu örneklerinde görüldüğü gibi, fiil+fiil veya fiil+isim tarzında iki ayrı kelimeden bir birleşik isim oluşturularak naht yapılmıştır.

C-Harfî naht / النحت الحرفي : Birbirinden bütünüyle bağımsız, iki veya daha çok harf veya edattan yeni bir anlam ifade etmesi için oluşturulan naht türüdür. Bu tür de iki farklı harf veya edat bir kelime şekline getirilir. Bu tür nahtler batı dillerinde çok rastlanmasına karşın, Arapça ve diğer Sami dillerde pek fazla bulunmamaktadır. Arapça'daki bu tür naht örnekleri de alimlerin çıkarması sonucunda elde edilmiştir. Nahivcilerden bazıları, "لكن" edatının türetilmiş/menhût olduğunu belirtmektedirler. el-Ferrâ, lafzın aslının "لكن" ve "ان" edatlarından alındığını belirtir. İlk kelimedeki "النون" harfi, iki sakin harfin birleşmesiyle düşmüş, ikinci kelimedeki hemze de kaldırılarak, kelime bu şekle dönüşmüştür. Ancak Kûfe dil ekolüne mensup kimi dilciler, bu edatın "لا" ve "ان" kelimelerinden türetildiğini belirtirler. Ortadaki "الكاف" harfi ise teşbih edatı değil, fonksiyonu olmayan (zâid) bir harftir. Lafızdaki hemze de tahfif amacıyla kaldırılmıştır⁴⁵.

Bu tür naht örnekleri arasında nasb edatı olarak bilinen "نن" edatı da bulunmaktadır. Halil b. Ahmed bu edatın nefy "لا" sı ve nasbeden "ان" kelimelerinden oluştuğunu belirtir. Bir başka örnek "هلم" edatıdır. el-Ferrâ da "هلم" edatının soru edatı "هل" ile kastediyorum "لم" fiilinden naht yapıldığını kaydeder.

Şart edatı olarak kullanılan "ان" lafzının da, "اي ان" kelimelerinden türetildiği kaydedilmektedir. Burada "ان" hemzesi kaldırılmış iki kelime, birbirlerinin anlamalarını içerecek şekilde tek kelimeye dönüşmüştür. Bu tür

örneklerin hangi lafızlardan türetildiği konusu, dilciler arasında pek fazla tartışılmıştır⁴⁶.

D- Vasfî naht / النحت الوصفي : Bu, iki kelimeye eş değer veya ondan daha güçlü bir niteliğe işaret eden bir naht türüdür. Örneğin çok sert ve güçlü adam için "ضَبَطْر" denilmektedir. Bu türetilmiş (menhût) kelime "ضَبَط" ve "ضَبْر" kelimelerinden alınmıştır. Yine koruması güçlü, aşırı koruyan anlamında, "الصلد" ve "الصدم" kelimelerinden türeyen "الصلكم" lafzı kullanılmaktadır⁴⁷.

E-Nisbî naht / النحت النسبي : Bu da, bir varlık ya da insanı, bir şehre nisbet etmek amacıyla yapılan naht türüdür. "عبد" ve "شمس" kelimelerine nispet yapılarak kısaltılan "عَبْشَمِي", lafzı nisbî nahta bir örnektir⁴⁸. Burada alem bir isim, birleşik tamlamaya (mürekkeb izafi) nisbet edilmekte, böylece, muzaf ve muzaf ileyhten oluşan ifadede naht yapılmaktadır. Bu durumda "عَبْشَمِي" şeklindeki menhût alem isim "عبد شمس" tamlamasından türetilmektedir. Bir başka örnek olan, "عَبْرِي" menhût lafzı "عبد الدار" tamlamasından elde edilmiştir.

Yine bir kişiyi, "طبرستان" ve "خوارزم" Taberistan ve Havarizm şehirlerine naht yoluyla nisbet yaptığımızda, "طبرخزي" şeklinde iki kelimedenden ismi mensub kalıbında türetilmiş bir kelime oluşturulur. Türeyen kelimenin anlamı, bu kişinin her iki şehre de mensuptur anlamına gelir. Şafi ve Ebû Hanife'ye mensub mezheb kişiler için "شافعي" ve "حنفي"; kelimesi kullanılmaktadır. Hanefi ve Mutezile mezhebi mensupları için "حنفي" ve "معتزلي" kelimelerinden "حنفلي" lafzı türetilmiştir. Kaynaklarda bu türden pek çok örnek bulunmaktadır⁴⁹.

F-Tahfîfi naht / النحت التخفيفي : Bu tür nahte de, kısaltma amacıyla iki kelime alınır ve tek kelimeye dönüştürülür. Genellikle mağrib ülkelerinde yaygın biçimde kullanılan özel isimler bu yolla türetilmiştir. Örneğin "بَلْعَنْبِر" ismi "بني العنبر", "بَلْحَارث" ismi "بني الحارث", "بَلْخَزْرَج" ismi "بني الخزرج" lafızlarından türetilmiştir. Cevheri bunları kuraldışı tahfiflerden kabul eder⁵⁰. Bu kelimeler, "nun" ve "lam" harflerinin çıkış yerlerinin birbirine yakın olması sebebiyle menhût yapılmış, dolayısıyla iki kelime birleşebilmiştir. Lam harfi sukun olunca idgam gerçekleşmeyeceğinden, "تمت" ve "ظلت" dedikleri gibi bu harf hazfedilmiştir. Yine her kabiledede marifelik lamı ortaya çıkmaktadır. Lam harfi belirlemeyince, bu olay gerçekleşmez. "بني الصيداء" ve "بني الضباب" ve "بني النجار" örneklerinde bu olay gerçekleşmiştir⁵¹.

Kimi klasik kitaplarda yukarıdaki naht sınıflandırmalarına girmeyen kimi lafızlara rastlanmaktadır. Naht olması yada naht olgusunun varlığına işaret eden bu tür kelimeler hakkında mizahi açıklamalar da yapılmaktadır. Dilbilimciliği yanı sıra, mizâhi eserleriyle meşhur Câhız'ın (255/869) konuyla ilgili belirttiği örnekler dikkat çekmektedir. Câhız, Ebu Abdîrrahman es-Sevri'ye atfen şu bilgileri aktarmaktadır. "O kendine kimi lafızların anlamını soran oğluna şöyle cevap vermiştir: 'Ey oğlum muhakkak ki, 'dirhem-الدرهم' lafzının yorumu "sıkıntılar evi دار الهم", "dinar-الدينار" lafzının yorumu "ateşe yaklaştırır-يُجْنِي إلى النار" şeklindedir." Yine bununla ilgili bir rivayette

Abdu'l-a'la'ya "neden köpek "yalaka-سلوقي" olarak isimlendirildi" diye sorulunca, onun, "köpek "يستل" "يلقى" yalakalık yapar" şeklinde cevap verdiği aktarılmaktadır. Yukarıdaki örneklerde dirhem ve dinar lafızlarının, bir ölçüde mizahi unsurları da katarak iki ve daha fazla kelimeli ifadelerden türetildiği, yani naht yapıldığına işaret edilmektedir. Köpekle ilgili rivayette de aynı durum söz konusudur. Köpeği niteleyen "سلوقي" kelimesinin de bu iki fiilden türetilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine Abdu'l a'la'ya "serçeye-الصفور" neden serçe denildi" diye sorulmuş, o da "çünkü o isyan etmiş ve kaçımıştır. حصى و فر" diye cevap vermiştir. Bu örnekte, serçe lafzının iki fiilden naht yapılarak oluşturulduğu düşüncesine yol açmaktadır⁵².

6. Naht'ın Semâi ya da Kıyasî Oluşu

Naht olgusunun nasıl bilindiği ve hangi kelimeleri menhût lafızlar olduğu konusu dilciler arasında tartışmalıdır. Kimi bu tür kelimeler ait kurallar olduğunu (kiyasî) belirtirken kimileri de bu lafızların herhangi bir kuralı olmadığını, işitime yoluyla (semâî) bilinebileceğini ifade etmişlerdir.

Nahtın semâî olduğunu söyleyen çağdaş dilciler arasında yer alan İbrahim Necâ, mürekkeb izafetin dışında nahtın semâî olduğu ve önceki dilcilerin onayladığı herhangi bir kuralının bulunmadığını belirtir. Dilciler, mürekkeb izafeti "her kelimededen fa ve ayn harflerinin alınmasıyla, iki lafızdan "فعلل" kalıbında yeni bir kelime oluşturulmasıdır." diye tanımlamışlardır. "عبد شمس" lafızlarından "عيشمي" kelimesinin, "عبد الدار" lafızlarından "عيدري" lafzının, "تيم اللات" lafızlarından "تيملي" lafzının türetilmesini buna örnek göstermişlerdir. Bunun dışındakiler semâî'dir ve ancak Araplardan işitilerek bilinir" demişlerdir⁵³.

Daha öncede belirtildiği üzere nahtın türetme yöntemi konusunda temel dayanak İbn Fâris'in ifadeleridir. Onun üçlü harfli kelimelerden türetilen kelimelerin menhût olduğu ifadesi, kimi çağdaş dilciler tarafından farklı yorumlanmış ve bu ifadeyi, İbn Fâris'in nahtı kıyasî bir olgu olarak kabul ettiğinin delili kabul etmiştir. Bunlardan biri olan İbrahim Enîs şunları belirtmektedir:

"Klasik dilcilerin büyük bir kısmı naht konusundaki rivayet edilen pek çok örneğe rağmen bu olgunun semâî olduğu sonucunu çıkarmıştır. Ancak, çağdaş dilci olan bizlere onun doğrultusunda bir kelime türetme yöntemi koymamışlardır. Bununla birlikte İbn Fâris bu olguyu kıyâsî kabul etmiş, İbn Mâlik de Teshîl isimli eserinde bunun kıyâsî olduğunu ifade etmiştir⁵⁴."

İbn Mâlik Muhammed b. Abdullah (672/1271) Teshîlu'l-Fevâid'de "فعلل" kalıbının iki kısmından, her bir kelimenin fa ve ayn harfleri alınarak yeni bir kelime yapısı kurulabilir. Eğer ikinci kelimenin ayn harfi illetli bir harf olursa, kelimenin kurulumu, lam harfiyle ya da birincinin lam harfiyle tamamlanır ve bu kelimeye nisbet harfi eklenir." demektedir.

Dördüncü grubu ise, tek başına Mahmud Şükri el-Âlûsî temsil etmektedir. O nahtı büyük iştikak grubundan (الاشتقاق الأكبر) kabul ederek⁵⁹, onu “kendinden kelime türetilen lafızların bütün harflerini, alınan lafız için asıl kabul etmeksizin bir lafızdan başka bir lafız çıkarmaktır” diye tanımlamaktadır⁶⁰. O, yeni türetilen lafızda harflerin sıra takip etmesi gerekli görmemekte, sadece mahreç bakımından uyumlu olmasını yeterli kabul etmektedir. Buna göre, Büyük iştikaktaki “تهق” kelimesinden “تعق” türetilmesi, “لا حول ولا قوة إلا بالله” cümlesinden “الحوقة” türetilmesine benzemektedir⁶¹.

Âlûsî'nin bu yaklaşımı bazı çağdaş yazarlar tarafından kabul edilmemiş ve büyük iştikakın, bazı türetme unsurlarını barındıran yeni bir kelime ortaya koyma özelliğiyle nahttan ayrıldığını ifade etmişlerdir. Onlara göre naht, bi-zatîhi bir türetme değil ona benzeyen bir yöntemdir. Nahtte yeni bir kelime ortaya koyma unsuru açıkça olmakla birlikte, iştikakla arasında önemli farklar bulunmaktadır⁶².

Nahtı bir türetme yöntemi olarak kabul edilmesi yanı sıra, bu yöntemin hangi ölçülerde kelime türetmede kullanılabileceği konusunda da tartışmalar yaşanmıştır. Bu yöntemi fazla önemsemeyip, bunun sadece zaruret olduğunda kullanmak gerektiğini söyleyenlerin yanında, bu yöntemi kelime türetiminde bir ihtiyaç kabul ederek, ona hayli önem atfedilen de bulunmaktadır. Zaruret anında kullanılması gerektiğini ifade edenler, zaruret durumunun, genel türetme kurallarının uygulanamadığı bilimsel terimlerin türetiminde ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ayrıca bir kelimenin ya da kavramın Arapça'ya aktarımında güçlükler yaşandığında zaruret hali görülmekte ve bu durumda naht yöntemini kullanılma gereği ortaya çıkmaktadır.

Naht yöntemi ile isim mi fiil mi türetileceği konusunda bazı görüşler bulunmaktadır. Her ne kadar iştikak yönteminin daha çok fiil türetimi için kullanıldığı söylenebilirse de, naht için aynı tespit geçerli değildir. Günümüzde bilimsel terimlerin türetilmesinde kullanılan naht örnekleri ve klasik naht örnekleri, bu yöntemin daha çok yeni isimler türetilmesinde kullanıldığına işaret etmektedir.⁶³

Üzerinde hayli tartışmalar yapılması sonucunda, naht olgusunun bir türetme yöntemi olup olmayacağını gündemine alan Kahire Arap Dil Kurumu konuyla ilgili şöyle demektedir:

“İbn Fâris'in yukarıda aktarılan görüşü naht olgusunun kiyâsi olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak İbn Fâris'in üçlü kelimelerin mezidlerinin çoğunluğunun naht olduğu iddiası kabul edildiğinde kiyâsîlik geçerli olmaktadır.”⁶⁴

Bu mütereddit ifadelere rağmen Kahire Dil Kurumu, 1948 yılında konuyla ilgili son kararında şöyle demektedir:

“Naht; fen ve sanat dallarındaki kavramları kısa ve özlü Arapça lafızlarla ifade etme konusunda aşırı mecburiyetten dolayı nahtın bu alanlarda kullanılması uygundur.”⁶⁵

Çağdaş dilcilerden Subhî Salih ise, konuyla ilgili olarak şu sonuca varmaktadır:

“Menhût kelimedede harfler bir araya getirilirken bu harflerin birbiriyle uyumuna ve türetilen kelimenin Arapça kurallarına ve kalıplarına uygun olarak alınmasına dikkat edilmelidir. Bu şartların sağlanmasıyla, diğer türetme yöntemlerinde olduğu üzere, naht yöntemiyle türetme, Arapça'nın geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi için ve çok güzel bir araç kabul edilebilir. Kelimenin yapısı ve Arapça'nın sağlam dokusu bozulmadığı takdirde bu yöntem, söz söyleme üslupları yenilenmesi konusunda da mükemmel bir yöntem olabilir⁶⁶.”

Kanaatimce bu tartışmada bir diğer çağdaş dilci, Abbas Hasan'ın görüşleri de kayda değer ve daha makul görüşlerdir. O şunları belirtmektedir:

“Nahtin kabul ve red edilmesi konusunda yeniden tartışmalar başlamıştır. Doktorlar, eczacılar, kimyacılar, biyologlar, zoologlar ve diğer teknik alanda çalışan bilim adamları nahtin kullanılması ve bu olgunun yabancı terimlerin Arapça'ya çevirisinde onlara kolaylık sağlayan iyi bir araç olduğunu ifade etmişlerdir⁶⁷.”

8. Bilimsel Terimlerin Türetiminde Nahtın Kullanımı

Klasik dönemde naht örneklerini ve konuyla ilgili görüşleri aktardıktan sonra günümüzde nahtin uygulandığı alanlardan ve türetilen menhût kelimelerden söz etmek, konuyu tamamlayacak ve yararlı olacaktır.

Bilindiği üzere Batı dünyasındaki bilimsel gelişmeler ve yenilikler sonucu yüzlerce yeni terim türetilmiştir. Pek çok Arap bilim adamı, Batı dünyasının ulaştığı ileri düzeyi yakalamanın bir parçası olarak da, bilimsel ve teknolojik alanlardaki gelişmeleri karşılayacak kelime varlığının türetimini gerekli görmüştür. İşte naht yöntemi bu ihtiyacı karşılamak için bazı bilim adamları tarafından bir çare olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple naht yöntemi daha çok, batı dillerinde yer alan bilimsel ve teknolojik terimlerin türetiminde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere bazı bilim adamları da, bu yöntemi uygun görmeyip, Arapça'nın yapısına daha uygun diğer türetme yöntemlerinin kullanılması gerektiğini ifade etmişler, nahtın bir ihtiyaç değil zaruret anında başvurulabilecek bir türetme yöntemi olduğunu belirtmişlerdir⁶⁸.

Yirminci yüzyılın başlarında Arapça bilimsel terimler türetilmesinde Sati' el-Husrî'nin çabaları göze çarpmaktadır. Terim türetilmesinde iştikak ve naht yöntemlerinin en önemli vesilelerden olduğu kanaatini taşıyan taraftarı olan el-Husrî, daha çok birleşik isimler türeteterek düşüncelerini uygulamaya koymuştur. el-Husrî, naht yöntemine karşı çıkanlara, bu terim türemek için naht yöntemi kullanılmadığı takdirde, bilimsel terimlerin tarib yoluyla Arapça'ya girmesinin daha tehlikeli olacağını ifade etmektedir. O batı dillerindeki olumsuzluk anlamında kullanılan “un”, “a”, “an” ön ekleri yerine “لا” kelimesini kullanmış ve buna bağlı olarak, “sınırsız/unlimited/لا محدود”, “ahlakdışı / amoral / لا أخلاقي”, “anidrid/anhydride/لامائي” gibi çeşitli terimler türetmiştir. Ayrıca “pre” ön ekini “قبْل بقب” şeklinde kullanarak, “tarih önce-

si/prehistory/ "فیتاریخ" gibi terimler, "dışında, üstünde, altında" anlamlarına gelen "خارج / فوق / تحت" zarflarını kısaltarak "okuldan mezun/extraschoolar/ "خامدرسي", olağandışı/abovenormal/"فوسوي", bilinçaltı/subconscioue/"تحشعوري" gibi terimler türetmiştir." Ön ekler dışında iki kelimedenden oluşturduğu "mikrobik canlı/sporoza/"حيثومة" ve "hayal kurmak/daydream/"حافظة" gibi terimleri de naht yoluyla türetmiştir. İlk terimi "جیوان + جرثومة" kelimelerinden ikincisi "حلم + يقظة" kelimelerinden türetmiştir.⁶⁹

Nahtı bilimsel terimler türetmede uygulama alanına sokanlardan biri olan Suriye Üniversitesinde Kimya Profesörü Muhammed Salahaddin el-Kevâkibî, türetme kolaylığı ve serbestliği olduğu için naht yöntemini kullanmakta bir beis görmemektedir. O bu yöntemle, maksadını ileticeği kelimeleri türetmede, geniş bir hareket alanı kazanmaktadır. Dar odalarda kapalı kalmak yerine, kapıları ardına kadar açarak, bu geniş türetme yönteminden yararlanılması gerektiğine işaret eden el-Kevâkibî, Arap dünyasında teknik ve bilimsel terimleri ifade de kullanılan yüzlerce yabancı kelimelerin yerine menhût kelimelerin kullanılması gerektiğini ifade eder⁷⁰. Kimya terimleriyle ilgili, ماء + غول = غومل ve ماء + بلا = بلمة ve شم + بلا = بلشمة gibi rubâi 120 menhût terim türeten el-Kevâkibî, burada ilk kelimenin iki veya daha çok harfini, ikinci kelimenin de ilk iki harfini almıştır. el-Kevâkibî iki farklı kelimeleri birleştirirken bir vezne uygulayamasa da kendi içinde kural geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin asit anlamındaki "حمض" kelimesini "ماتیل" ve "امین" kelimesiyle birleştirmiş "حمضنیل" ve "حمضین" kelimelerini türetmiştir. Kelime birleştirmede harleri sırayla almaya dikkat etmiştir. Domuz yağı anlamında "شحم" ve "خنزیر" kelimelerini birleştirmiş, ilk kelimededen "mim/م" ve "şın/ش" harlerini almış, ikinci kelimededen de "ha/ح" harfini kaldırmış ve "شمنزیر"i türetmiştir.el-Kevâkibî'nin türettiği menhût kelimeler sıkça kullanılan yaygın kelimeler niteliğini kazanamamıştır⁷¹.

Menhût kelime türetme çabası gösteren bir diğer dilci et-Tehâmî er-Râcihî'dir. er-Râcihî bin terimden oluşan *Mucemu'd-Delâilîyye* isminde bir sözlük hazırlamıştır. Bu sözlükte genellikle iki kelimedenden türettiği menhût kelimelere yer vermiştir. Üç ve dört kelimedenden türettiği sadece birer lafız bulunmaktadır..Örneğin, "qualisigne" için "خاصية" ve "دلیل" kelimelerinden "تدليل" terimini, "lésigne" için "قانون" ve "دلیل" kelimelerinden "تدليل" terimini, "semanalyse" için "تظريية" ve "دلالة" kelimelerinden "تدليل" terimini türetmiştir. Kelimelerin anlamlarının gelişim bilimi anlamındaki "Semasiologie" terimi için dört harf kullanarak "عتدل" terimini türeten er-Râcihî, "ayn" harfini bilim- علم , "te" harfini gelişim-تطور, "dal" harfini "anlam, gösterge-دلالة, "lam" harfini de "kelimeler-الألفاظ" anlamında kullanmıştır. Ancak türetilen kelimenin telaffuzu ağır olacağı için, son kelimedede "elif" yerine "lam" harfini kullanmıştır. Üç kelimedenden türettiği terim ben, yer ve zaman anlamındaki "ego hic et nunc" ifadesinin karşılığı olarak "أما" terimini türetmiştir. "Ben" anlamında "Elif" harfini "ego-أنا", "yer" anlamında mim ve kaf" harflerini "hic-مكان" ve "nunc-وقت" zaman, şimdi anlamında ise elife dönüştürdüğü "vav" harfini kullanmıştır. Örneklerde görüldüğü gibi Racihî'nin naht yöntemiyle oluşturduğu kimi terimler, bu yöntemden çok İngilizce'de kısaltma denilen acronymy türüne daha yakın görülmektedir⁷².

Racihî'nin kısaltma yöntemine benzer şekilde terim üretmeye çalışan bir diğer dilci de Abdulkadir el-Fâsî el-Fehrî'dir. O da dilbilim alanında terimleri türettiği bir çalışma yapmıştır. el-Fehrî, dilbilgisi terimleri olan alofon "allophone" için "بدصوت", alomorf "allomorph" için "بدصرفية", "allotone" için "بدنغمة" terimlerini türetmiştir. Buna benzer türettiği pek çok terimde karşılık anlamındaki "allo-بدیل" kelimesini "بد" olarak kısaltmış, diğer kelimenin anlamını da olduğu gibi tercüme etmiştir.

Nahtı kelime türetme yöntemi olarak kullanan dilcilerin en önemlileri arasında bulunan ve türettiği söcükleri derlediği *Kamusu'n-Nahda* isimli bir eser hazırlayan İsmail Mazhar'ın türettiği kelimelere birkaç örnek vererek, naht konusunda günümüzdeki çalışmalar ve uygulamalar konusunu bitirmek istiyoruz. İsmail Mahzar batı dillerinde de bilimsel terimlerin pek çoğunun çeşitli ön takılarla oluşturduğunu tespit etmiş ve bu yöntemi Arapça'ya uygulamaya çalışmıştır. Örneğin üst öte anlamındaki "supra-فوق" takısını فو şeklinde kısaltmış ve "supra spinal" terimi için "فوشوكة" terimini türetmiştir. Sonra anlamına gelen "post-بعد" ön takısının il iki harfini alarak "بع" şeklinde kısaltmış ve "postglacial" terimi için "بعجليدي" terimini türetmiştir. Yarı, kısmî anlamındaki "semi" ön ekini "نصف/نص" şeklinde kısaltmış ve "semiretculate" terimi için "نصشيكسي" terimini türetmiştir. Batı dillerindeki önce anlamındaki "pre" için "قبل/قب" kelimesini, alt, aşağı anlamındaki "sub" için "تحت/تد" ve "تحت/دون/لو" ve "تزع/نز" kelimelerini, mahrum, anlamındaki "de" ön eki içinde "تزع/نزل" ve "تسلي/اسل" ve "أزال/زل" kelimelerini kullanmıştır. Botanikte kullanılan yaprakların dökülmesi, düşürülmesi anlamındaki "defoliate" terimi için "تزع الورق" kelimelerinden "تزور" kelimesini türetmiştir. Bu fiilin ismi mefulunu "yaprakları dökülmüş anlamında "متزور" kelimesini olarak belirlemiştir. İsmail Mazhar İki kelimededen oluşan batılı pek çok terimi de naht yoluyla Arapça'ya kazandırmaya çalışmıştır. Bunlara da birkaç örnek vermek yararlı olacaktır. "Polyandry" terimi botanikte erciklerin çok ve serbest olması, birden fazla kocası olma anlamına gelmekte ve çok anlamındaki "poly" ve erkek eş anlamındaki "andry" kelimelerinden oluşmaktadır. Bu terimi "مكرزجة" şeklinde Arapçalaştırmıştır. Burada çok anlamındaki "مكر" kısaltması "كثير" kelimesinden "تزع" kısaltması da "تزوج" kelimesinden alınmıştır. Yine fotoğraftan yapılan klişe anlamındaki "phototype" terimi "ışık/ photo" ve "baskı harfi/type" terimlerinden türetilmiştir. Mahzar bunu Arapça'da طيبضاة şeklinde türetmiştir. Bunu "طبع/طب" ve "ضوء/ضأ" kelimelerini kısaltarak yapmıştır. Zololoji terimi olan çok ayaklı böcek, tesbih böceği anlamındaki "çok/myria" ve "ayak/pod" kelimelerinden oluşan "myriapod" terimi için "كثير/كت" ve "رجل/رجل" kelimelerinden "مكترجل" terimini türetmiştir⁷³.

Munir el-Ba'lebekî *el-Mevrid* isimli İngilizce-Arapça sözlüğünde, kemdi türettiği bazı menhut kelimelere yer vermiştir. Ba'lebekî burada batılı ilmi terimlere karşılık bulma çabası çerçevesinde naht yöntemini kullanmıştır. O, daha çok batı dillerindeki, "sub" gibi ön ekli terimlerin Arapça'ya aktarımında nahtı kullanmıştır. O bu kelimenin Arapça'daki karşılıklarını "alt, aşağı, ikinci, yarı, parça, az, bir şeye yakın, / - قليلا - ثانية - شبه - أدنى - دزن - تحت

جزيئا - مجاور لـ - جزيئا olarak belirlemiştir. Bu ön ekleri kullanarak türettiği kelimelerden bazıları şunlardır:

جزمنتصب - جزاساسي , دوبشري - دز مهجري - دومعياري , تحهواني - تحماني - تحلساتي - شبماني - شبه بالغ - شبه قارة , جز قسم -

Ayrıca Ba'lebekî "ses hızından az süratle giden" anlamındaki "subsonic" kelimesi için Arapça tercümesi olan "دون سرعة الصوت" ifadesini "دوسر صوتي" şeklinde türetmiştir. Ba'lebeki naht yoluyla türettiği bu kelimelerin yanına bazen birleşik isim veya birleşik sıfat şeklinde Arapça karşılıklarını da kaydetmiştir⁷⁴.

Naht yöntemiyle bilimsel terimler türetme konusunda, Abdülhak Fâdıl, *Mucemu mustalahati sıyâneti't-tabîa*, adıyla 257 terimi içeren bir çalışması bulunmaktadır⁷⁵.

Naht yöntemiyle bilimsel terimler türetme konusunu değerlendiren, Kahire Arap dil kurumu 1965 yılındaki otuz birinci oturumunda, daha önce aldığı, "naht yöntemine zarureten başvurulur" şeklindeki kararını, "ihtiyaç nispetinde nahtten yararlanılır" şekline dönüştürmüştür. Yine daha önce kararlarında "nahtın iki kelimedenden yapılabileceğini" öngörmüşken, son kararında "ikiden fazla kelimedenden yapılabileceğini" onaylamış ve nahtın "fa'lele" kalıbı dışında kalıplarda da olabileceğini belirtmiştir.

Naht ile ilgili bu kararına rağmen, dil kurumunun on dalda bilimsel terimler türetme komisyonlarına ortaya konan yirmi bin terimde içinde menhut kelimeleri inceleyen Muhammed Hasan Abdulaziz, bu kelimelerin türetiminde naht yönteminin kullanılmadığını belirlemiş ve bu durumu dilcilerin naht yönteminin Arap dilinin köklü türetme yöntemi olarak kabul edilmediğini gösterdiğini belirtmiştir. Yine Arapçalaştırma koordine bürosunun yayınladığı on bir terimi inceleyen bir başka araştırmacı da, bu terimlerin menhût olmadığını tespit etmiştir⁷⁶.

9. Klasik ve Modern Naht Örnekleri

Klasik ve modern Arapçadaki bazı naht örneklerine yukarıda işaret edilmiştir. Ancak bunlardan başka, naht yöntemiyle oluşturulmuş olan klasik ve modern bazı kelimeler tablo halinde sunmayı yararlı buluyoruz⁷⁷:

ARAP DİLİNDE NAHT

Klasik			Modern		
Kelime	Açılımı	Anlamı	Kelime	Açılımı	Anlamı
المشئلة	ما شاء الله	Allah isterse	كهراطيس	كهرباء+مغتطيس	Elektroman- yetik
السبحة	سبحان الله	Allah'ı tesbih ederim	حلما	حلل الماء	Hidrolize et- mek
الحسبة	حسبي اله	Allah bana yeter	برماتي	بر + ماء	Amfoterik
السمعة	السلام عليكم	Size selam olsun	شيعروي	شبهه + غوري	Koloit
دمعز	أدام الله عزك	Allah şanını sürdürsün	لكلر	نزع + الكلور	Klorsuzlaş- tırma
الطليقة	أطال الله بقاتك	Allah ömür versin	حلثم	حلل + الجرثيم	Hücrelerin imhası
تعبثم	نسبة عبد شمس	Abd Şemsi oldu	يلمه	بلا + ماء	Susuz
تدرغم	نسبة دار العلم	Dâr ilmden oldu	غوحلة	غول + حل	Alkolik ol- mak
حمئل	الحمد لله	Allah'a şük- rederim	قلليل	قانون + دليل	Yasa ve kanıt
الفلكة	فذاك كذا	İşte şöyle, böyle	ضوكر	ضوء + كرة	Işıkküre
جفلة	جفت فذاك	Sana kurban olayım	ضو آلي	ضوء + آلي	Fotomekanik
البكفة	بلا كيف	Aldırmayan	فوشوكة	فوق + شوكي	Belkemik üstü
الفنل	فإن قيل	Denilirse	بعجلي	بعد + جلدي	Buzul çağı sonrası
مشكنة	ما شاء الله كان	Allahın dediği olur	تحرربة	تحت + ترية	Alt toprak
جرثومة	جرم ، جثم	Arı yuvası	نزكية	نزع + كبريت	Kükürtlü çı- karmak

10. Sonuç:

Sonuç olarak, kimi çağdaş dilbilimcilerinin de ifade ettikleri üzere, naht olgusu ve bu yöntemin kelime türetiminde kullanımı konusunda, bizce şunları söylemek mümkündür: Klasik dönem Arapça'da naht örnekleri yaygın olarak görülmekle birlikte, bunlara dayalı bir kelime türetme çabası aynı oranda yaşanmamıştır. Geçmiş dönemdeki, daha çok vakıayı tespit çerçevesindeki çabalara karşın, on dokuzuncu yüzyılın ihtiyaçları, bu olgunun bir kelime türetme yöntemi olarak kullanılması düşüncesi ve çabalarını hızlandırmıştır. Bu olgunun bir kelime türetme yöntemi olarak kullanılmasına bütünüyle karşı çıkanlar ile bu olguyu her alanda kelime türemek için kullanmak isteyen iki zıt eğilim ortaya çıkmıştır. Kanaatimizce, her iki eğilimin yanı sıra, bu yöntemden kısmi olarak yararlanmayı savunan dilciler daha isabetlidir. Bizce de, bu yöntemin günümüz koşulları gereği, yeni kavramları, özellikle bilimsel ve teknik terimlerin türetiminde kullanılması bir zaruret değilse bile bu yöntem, bir imkan ve fırsat olarak değerlendirilebilir.

1. Türetmenin ayrıntıları için bkz. Doğan Aksan *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I-II-III*, TDK. Yay. Ankara 1989-1990., III, 43.
2. Osmanlı döneminde terim türetme çalışmaları için bkz. : Hamza Zülfikar, *Terim Sorunlar ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay. Ankara 1991, s. 2-8.
3. Kemal Tuzcu, "Araplarda Etimoloji Çalışmaları", *Nüşa*, I (2001), sayı 1, s. 67
4. Bu dönem Arap dünyasında dil ve edebiyattaki gelişmeler ve yeni kelime türetme çabaları hakkında geniş bilgi için bkz. Şevki Dayf, *el-Edebu'l-Arabiyyi'l-Muâsir fi Misr*, 7. bas., Kahire trs., s. 33-45; İbrahim Ali Ebu'l-Haşeb, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî fi Asri'l-Hâdir*, Kahire 1992, s. 45-52; Abdussabur Şahin, *el-Arabiyye Lugati'l-Ulum ve' Tıknıyye*, Kahire 1989; Cemaluddin eş-Şeyyal, *Tarihu't-Terceme ve'l-Hareketu's-Sekafiyye fi Asri Muhammed Ali*, Kahire Temmam Hassan, *el-Lugatu'l-Arabiyye, Mebnâhâ ve Ma'nâhâ*, Kahire 1973; M. Reşad el-Hamzavi, "el-Mustalahatu'l-Lugaviyyeti'l-Hadîse el-Lugati'l-Arabiyye", *Havliyyatu'l-Câmiati't-Tunusiyye*, 14 (1977); Ramazan Abdu't-tevvâb, *Fusûl fi Fikhi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Kahire 1973; Muhammed el-Mubarek, *Fikhu'l-Luga ve Hasâisu'l-Arabiyye*, Lübnan 1968.
5. Bu dönemde kelime türetilmesi yolunda önemli katkılar bulunan öncü dilcilerden biri de Ahmed Fâris eş-Şidyak'tır. O, çeşitli türetme yöntemiyle yeni aletler ve düşünceler için Arapça'nın zengin türetme gücünden yararlanarak, hiç batı dillerinden kelime almadan, yeni kelimeler türetilebileceğini ifade etmekte ve bunlara fabrika yerine "معمل" veya "مصنع", bimaristan (hastahane) yerine "مستشفى", usturlab (teleskop) yerine "منظر" gibi pek çok kelimeleri örnek vermektedir. Bkz. Ahmed Fâris eş-Şidyak, *Kenzu'r-Ragâib fi Muntehâbati'l-Cevâib, I-VII*, İstanbul 1279, I, 202.
6. Kelime türetme konusunda geniş bilgi için bkz. Marûn Gusn, *en-Naht fi'l-lugati'l-Arabiyye Vesile li tevsi'l-luga*, Kahire 1928; Abdulkadir el-Mağribî, *el-İştikâk ve't-ta'rib*, 2. Bas. Kahire 1366/1948; Abdullah Emin, *el-İştikâk*, Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire 1956; Hanna Terzî, *el-İştikâk*, Câmîatu Beyrut el-Amerikiyye, Beyrut 1968; Vecîh es-Semmân, "en-Naht", *Mecelletu'l-Mecma'il-Lugati'l-Arabiyye*, C. 57 (1982), s. 250-260; Hilmi Halîl, *el-Muvelled fi'l-Arabiyye*, Beyrut 1985; Muhammed Draz Tantavi, *Zâhiratu'l-İştikâk fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Kahire 1986; Muhammed Ali en-Neccâr, "en-Naht fi Kelami'l-Arab", *Mecelletu'l-Ezher*, C.15 / 8 (1995), s. 452-473. Bu genel eserler dışında konuyu eserlerinin bir bölümünde inceleyen eski ve yeni kaynaklar için bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 300, 376-28; IV, 285-290; İbn Fâris, *es-Sahibî*, s. 458-463; İbrahim Enis, *Min esrâri'l-luga*, Kahire, 1966; İbrahim Enis, *Turuku Tenmiyetu'l-Elfâz fi'l-Luga*, Kahire 1967. Mahmud Reşad el-Hamzevî, *el-Menhecıyyetu'l-Âmme li Tercümeti'l-Mustalahât ve Tevhîdihâ ve Tanzîmihâ*, Beyrut 1988; Arapça'da kelime türetme ile ilgili olarak, ulaşabildiğimiz Türkçe çalışmalar şunlardır: İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, Ankara 1982; Kemal Tuzcu, "Araplarda Etimoloji Çalışmaları", *Nüşa*, I (2001), sayı 1, s. 66-71; Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel Sınırları Üzerine" , *Nüşa*, III (Kış 2003), sayı 8, s. 89-90.
7. Türetme, (Derivation- الاشتقاق) İsim veya fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri getirmek suretiyle eklendiği kökle ilgili yeni anlamlar kazanmış kelimeler yapma işlemidir. Yeni bir lafız oluşturulması anlamında iştikak, bir kelime türetme yöntemidir. Sagir, kebir ve ekber diye üç kısma ayrılır. Kimi dilciler naht olgusunu da iştikak türünden saymış ve bunu dördüncü iştikak türü kabul ederek, iştikaku'l-kubbâr şeklinde isimlendirmişlerdir. İştikak ve kısımları hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Düreyd, *el-İştikak*, (tah.Abdusselam Harun) Kahire 1378/1958; Abdullah Emin, *el-İştikak*, Kahire 1376/1956; Muhammed el-Antâkî, *el-Veciz fi Fikhi'l-Luga*, Beyrut trs., s. 420-441; H. Fleisch, "İştikak" *EF* (Eng), IV, 122-123.; Hulusi Kılıç, "İştikak", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 439-440.

8. Tevlid yöntemi, dilin kendi öğelerine yeni anlamlar yükleme yoluyla dilden karşılama ve dilin unutulmuş, kimi zaman yalnız lehçe ve ağızlarda yaşayan öğelerin yeniden kullanım alanına taşıma anlamındadır.
9. el-Antâkî, *el-Vecîz*, 441-470.
- 10.Hilmi Halil, *el-Muvelled fi'l-Arabiyye*, Beyrut 1985, s. 73.
- 11.Hilmi Halil, *el-Muvelled*, 432-478.
- 12.Hilmi Halil, *el-Muvelled*, 527-568.
- 13.Özel dil kurumları için bkz. Hilmi Halil, *el-Muvelled*, 580-586.
- 14.İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luga*, (tah. Remzi Munir Ba'lebekî), Beyrut 1987, I, 383; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sâdır, Beyrut 1990, II, 97-98; Firuzabadi, *el-Kamusu'l-muhit*, Muessetu'r-Risale, Beyrut 1986, I. bas. 207; ez-Zebîdî, *Tacu'l-arûs*, Mısır 1306, I. bas., I, 591.
- 15.Şuara 26 / 149
- 16.el-Antâkî, *el-Vecîz*, 428; M. Said, Bilal Cüneydi, *Mu'cemu's-Şamil, fi Ulûmil-Lugat'il-Arabiyye ve Istilahatuha*, Beyrut 1985, 2. bas., s. 963.
- 17.el-Mağribî, *el-İştikâk*, 13
- 18.Nihad el-Musa, *en-Naht fil-Lugatil-Arabiyye*, Daru'l-Ulûm, Rıyad trs.s. 65-67.
- 19.Özcan Başkan, *Bildirişim, İnsan-Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar, İstanbul 1988, 138-140; Huli, Muhammed. *A Dictionary of The Oretical Linguistics*, Maktebetu Lübnan, Beyrut 1989, 45
- 20.Muhammed Ali El-Huli, *A Dictionary Theoretical Dictionary*, Beyrut 1991, s., 3-4, 33, 45; Muhammed Hasan Bâkallâ ve diğ. *A Dictionary of Modern Linguistic Terms*, Beyrut 1983, s. 100.; Muhammed Hasan Abdulaziz, *en-Naht fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Beyrut trs., s. 77-79
- 21.Abdussabur Şahin, *el-Arabiyye Luatu'l-Ulûm ve't-Tekniye*, Kahire 1989, s. 294. OPEC Arapçaya “الأوبيك”, UNESCO ise “يونسكو” şeklinde çevrilmiştir. Türkçe'de kısaltmalar olarak tanımladığımız bu örnekler, tam olarak nahti karşılamakla birlikte, nahti ele alan bazı yazarlar bunları örnek olarak vermektedir.
- 22.Abdulaziz, *en-Naht*, 35.
- 23.“ألم بحزنك حيلة المنادي أقول لها ونمع العين جار.” Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, (tah. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrrâî), Beyrut 1408/1988, I, 60
- 24.“أخذ كلمة من كلمتين متعاقبتين، واشتقاق فعل مناه.” Bkz. Halil b. Ahmed *Kitabu'l-Ayn*, I, 60-61.; Ayrıca Bkz. Faris Fendî el-Batayine, "en-Naht beyn Mueyyidihî ve Muâridihî", *Mecelletu Lisani'l-Arab*, 34, (1990), s. 122.
- 25.Sibeveyh, *el-Kitab* II, 200, II, 216, IV, 288-289.
- 26.el-Ezherî, Ebû Mansur, *Tehzibul-Luga* (thk. Abdusselam M. Harun- M.Ali en-Neccâr), Kahire 1954, II, 273.
- 27.el-Ferra, Yahya b. Ziyâd, *Meanil-Kur'an*, (tah. M.Ali en-Neccâr); Kahire 1955, I, 201, 212-213.
- 28.el-Muberrred, Ebu'l-Abbas, *el-Muktadab*, (tah. Abdulhalık Udayme), Kahire 1963, II, 142, 205. العرب تشق من الإسمين إسمًا
- 29.İbn Fâris, *Mekayîsu'l-luga*, (tah. Abdusselam Hârûn), Kahire 1366, I, 328-329
- 30.“وهذا مذهبنا في أن الأشياء الزائدة على ثلاثة أحرف فأكثرها منحوت.” Ahmed b. Fâris, *es-Sahibi fi Fıkhı'l-Luga ve Suneni'l-Arabiyyeti fi Kelâmihâ*, Kahire 1910, s. 227.
- 31.Hayatı için bkz. Yakut el-Hamevî, *Mucemu'l-udebâ*, (tah. Ahmed Me'mun er-Rifâ'i) Kahire 1936/38, C. VIII, s., 100-108.
- 32.Suyutî, *el-Muzhir*, I, 482; el-Hamevî, *Mucem*, VIII, 102-103
- 33.Subhî es-Salih, *Dirasât fi fıkhı'l-Luga*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 9. bas. Trs. 264-265
- 34.el-Kermelî bu görüşlerini *Mecelletu'l-lugati'l-Arab*, C. V, Nisan 1928, s. 293 de yayımlamıştır. Subhî Sâlih, *Dirâsât*, 266
- 35.Subhî es-Salih, *Dirasât*, 266.

36. İbn Fâris, *es-Sahibi*, 227.
37. Abdullah Emin, *el-İştikâk*, s. 392.
38. Abdulaziz, *en-Naht*, 85, -89.
39. Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, İstanbul 1984, 22-23; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâga*, Beyrut 1984, s. 26-27.
40. Hurûfuz-Zelâkâ terimini ilk defa İbn Dureyd kullanmıştır. Suyûfî, *el-Muzhir*, I, 191
41. Nahtin kısımlarıyla ilgili olarak bkz. el-Mağribî, *el-İştikâk*, 12 vd. el-Batayine, "en-Naht", 122-123; Hanna Terzi, *el-İştikâk*, Camiatu Beyrut el-Amerikiyye, Beyrut 1968, 357-358; Subhi es-Salih, *Dirasât*, 249.
42. "بَسْمَلْتِ " لَيْلَى غَدَاةً لَقَيْتَهَا - فَيَا حَيِّدَا ذَاتَ الْحَبِيبِ الْمَبْسَمَلِ " İbn Sikkî, *Islâhu'l-Mantık*, (tah. Abdusselam Harun), Dâru'l-Maarif, Kahire 1970, s. 203-303
43. İbn Sikkî, *Islah*, 303; İbrahim Enis, *Min esrari'l-luga*, 72.
44. el-Antâkî, *el-Vecîz*, 428
45. el-Batayine, "en-Naht", 122-123,.
46. İbrahim Muhammed Neca, *Fıkhü'l-lugati'l-l-Arabiyye*, s. 56, Ali Abdulvahid Vafi, *Fıkhü'l-luga*, Kahire 1956, s. 186 vd..
47. el-Antâkî, *el-Vecîz*, 429
48. İsmail b. Hamed el-Cevherî, *Tacul luga ve sıhahu'l-Arabiyye* (tah. Abdulgafur Attar) 1984/1404), A B D mad., *Muzhir* I, 485
49. Suyutî, bu naht örneklerini İbn Ebi'l-Ferha'nın *el-Mustevfâ*'sından aktarmaktadır Suyutî, *Muzhir*, 485
50. Suyutî, *el-Muzhir* I, 485
51. İbrahim ebu Sikkîn, *Fıkhü'l-Luga*, 23
52. Cahız, *el-Buhala*, (tah. Taha el-Haciri), Darul-Maarif, Kahire, 1959, s. 106.
53. İbrahim Muhammed Necâ, *Fıkhü'l-luga*, 56; İbrahim Ebû Sikkîn, *Fıkhü'l-luga*, 25.
54. İbrahim Enis, *Min esrâri'l-luga*, s. 72.
55. Suyutî, *el-Muzhir*, I, 485.
56. Subhi es-Salih, *Dirasât*, 243-244..
57. Terzi, *el-İştikâk*, 363; Muhammed el-Mubarek, *Fıkhü'l-lugati ve hasâisu'l-Arabiyye*, Beyrut 1986, s. 148-149;
58. el-Mağribî, *el-İştikâk*, 13.
59. el-Âlûsî'nin naht için "الاشتقاق الأكبر" kavramını kullanmasına karşın dilcilerin çoğunluğu bu kavramı "تعق - نهق" gibi harflerde yapılan değişme ile (ibdal) yapılan türetme yönetmi için kullanmaktadırlar. Bu sebeple karışıklığı önlemek için naht yerine "الاشتقاق الكبير" terimi kullanmayı tercih ederler. (el-Antâkî, *el-Vecîz*, 428-29.)
60. Mahmud Şukri el-Âlûsî, *Kitabu'n-Naht ve Beyânu Hakikatihî ve Nebzetun min Kavâidih*, (tah. Muhammed Behcet el-Eserî), el-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İrâkî, Bağdad 1409, s. 39.
61. el-Âlûsî, *Kitabu'n-naht*, s. 38.
62. Mahmud Seyyid Ali Bîlâsî, "en-Naht fi'l-Lugati'l-Arabiyye", *Mecelletu'l-Lisâni'l-Arabiyyi*, Tunus sayı 47 (1999), sy. 275-286.
63. Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel Sınırları Üzerine", *Nüşa*, III (Kış 2003), sayı 8, s. 76, Ancak Gündüzöz, nahtin daha çok fiil türetmede kullanılan bir yol olduğundan söz eder
64. *Mecelletu'l-Mecme'il-Lugati'l-Arabiyye*, Cilt V, (1948), s. 202-203.
65. *Mecelletu'l-Mecme'il-Lugati'l-Arabiyye*, Cilt V, (1948), s. 158, 203.
66. Subhi Sâlih, *Dirasât*, 274.
67. Abbâs Hasan, *el-Lugatu ve'n-nahv*, Daru'l-Maarif, Kahire 1966, s. 245; İbrahim Enis, *Min esrâri'l-luga*, s. 74-75.
68. Abdulaziz, *en-Naht*, 81.

ARAP DİLİNDE NAHT

- 69.Satı' el-Husri, *Fi'l-Lugati ve'l-Edeb*, Beyrut 1985, s. 74-81, naklen Abdulaziz, *en-Naht*, 25-26
- 70.Muhammed Salahaddin. el-Kevâkibî; *Mustalahât İlmiye*, 8. bas. Dimeşk 1959, s. 6-8.
- 71.el-Kevâkibî, *Mustalahât*,. 6-8 den naklen Abdulaziz, *en-Naht*, 55-56.
- 72.Racihî'nin naht örnekleri için bkz. *Mecelletu'l-Lisani'l-Arabî*, C. 24, s. 171-174, C. 25, s. 227-252.
- 73.Abdulaziz, *en-Naht*, 59-64.
- 74.Munir el-Ba'lebekî *el-Mevrid*, Daru'l-ilm li'l-Melâyin, Beyrut 1987, s. 912-23
- 75.Abdulaziz, *en-Naht*, 67-69.
- 76.Abdulaziz, *en-Naht*, 71-73.
- 77.Bu terimleri dipnotlarda işaret ettiğimiz kaynaklardan yararlanarak çıkardığımız için, burada her biri için ayrı sayfa numaraları vermeye gerek duymadık.